

Т. Назарова, Т. Рудич

НАСЕЛЕННЯ ОЛЬВІЇ ПЕРШИХ СТОЛІТЬ НОВОЇ ЕРИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті представлено краніологічні матеріали з розкопок ольвійського некрополя перших століть нової ери, розглянуто питання про склад населення Ольвії та місце цієї популяції в колі хронологічно близьких груп Східної Європи.

Ключові слова: античні міста, пізні скіфи, скіфи, сармати, антропологія, краніологія.

Антропологічний матеріал із розкопок античних пам'яток збирали й досліджували протягом тривалого часу, до наукового обігу насамперед вводили серії з Аттики й острівної Греції. Звідти походив матеріал від доби неоліту до візантійського часу, що дало можливість дослідникам, які займалися антропологією та етногенезом греків (Angel 1944; Пулянос 1960), скласти уявлення про формування антропологічного складу еллінів і говорити про його неоднорідність. Останнього варто було очікувати, з огляду на те, що грецьке розселення охоплювало значні території. Частина з цих територій представлена антропологічно дуже слабо або не представлена зовсім. Інформацією стосовно морфологічної специфіки еллінів із низки метрополій, які виводили колонії в Північне Причорномор'я, ми не володіємо, бо матеріали з некрополів малоазійських греків практично відсутні, а саме звідки йшли найбільші колонізаційні потоки в північно-причорноморський регіон.

Антропологічний матеріал із розкопок античних пам'яток Північного Причорномор'я почали збирати ще наприкінці XIX ст., але формування колекцій було повільним. Це пов'язано і з поганою збереженістю кісткового матеріалу (частково через пограбування античних поховань), і, в низці випадків, з недооціненням потенційних можливостей антропологічної науки. Кількість і стан кісткового матеріалу і нині не дає дослідникам,

© Т. НАЗАРОВА, Т. РУДИЧ, 2024

які працюють за низкою антропологічних програм, підстав сформувати вузько датовані серії, що заважає відслідковувати динаміку змін фізичного типу населення. Грецькі міста Північного Причорномор'я мали складну історію, їхні стосунки в межах античного світу та з варварським оточенням складались не однаково. Наявність вузько датованих серій кісткового матеріалу різного часу, які походили б із одного міста, допомогла б фіксувати зміни в антропологічному складі популяцій, які могли відбуватись і за рахунок епохальної мінливості, й унаслідок притоку нового населення. Наша робота має на меті хоча б частково покращити ситуацію й розширити базу даних для вирішення низки питань, що стоять перед антропологами, які займаються не тільки дослідженням античних пам'яток, але й низки хронологічно й територіально близьких археологічних культур. Стаття вводить до наукового обігу краніологічний матеріал із Ольвії, що представляє населення міста перших століть н. е. й демонструє можливості міжгрупового аналізу за станом забезпеченості матеріалом на сьогодні.

Матеріал і методика. Матеріали, з яких сформовані серії, походять із розкопок ольвійського некрополя 1960-х—2010-х рр. Дослідження виконала Ольвійська експедиція ІА НАН України. Більшість матеріалу складають кісткові рештки з західної частини некрополя Ольвії, досліджені Ю. Козуб (1966; 1967; 1968; 1968а; 1969; 1969а; 1973; 1974; 1975; 1978; 1979; 1979а; 1986; Козуб та ін. 2005), з ділянки, де, на думку дослідників, ховали заможних людей. Кілька черепів було залучено з північної частини ольвійського некрополя, їх вивчав А. Івченко (2010; 2011).

Інформацію щодо років досліджень і номерів поховань, з яких походить матеріал, дано в табл. 1, де вказані індивідуальні виміри черепів.

Таблиця 1. Індивідуальні виміри черепів з некрополя Ольвії перших століть нової ери
Table 1. Individual measurements of skulls from the necropolis of Olbio of the first centuries AD

Параметр	Рік розкопок																		
	1966	1968			1969		1973		1978			1979			2005	2010	2011		
		1	3	4	12	13	11	22	24	1	3	5	8	9	10/1	10/2	10/3		
Номер поховання	3	1	3	4	12	13	11	22	24	116	1	3	5	8	9	10/1	10/2	10/3	
Стать	Ч	Ч	Ж	Ж	Ж	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ж	Ч	Ж	Ж	Ж	Ж	Ж	Ж	
Вік *	М.	М.	М.	М.	А.	М.	А.	С.	А.	М.	А.	М.	А.	М.	А.	М.	М.	С.	
Ознаки за Маргіном																			
1. Поздовжній діаметр	183	—	182	183	167	185	179	179	184	189	178	196	179	176	174	179	173	173	175
8. Поперечний діаметр	137	—	—	144	133	138	138	138	140	130	130	145	138	145	139	130	140	131	130
17. Висотний діаметр b—br	—	—	120	128	135	—	—	—	129	130	136	150	132	130	—	126	115	—	145
5. Довжина основи черепа	100	—	100	99	95	97	92	96	95	104	101	113	101	93	—	90	90	—	102
9. Найменша ширина лоба	110	—	—	119	115	117	118	119	122	114	113	128	120	116	118	115	—	111	114
10. Найбільша ширина лоба	—	—	97	—	84	—	—	89	89	101	—	—	98	90	—	—	95	—	—
40. Довжина основи обличчя	—	132	—	—	118	127	125	—	128	119	—	—	131	129	—	—	132	125	123?
45. Діаметр вилиць	69	—	61	—	65	68	65	65	71	67	—	—	72	65	—	—	68	67	—
48. Верхня висота обличчя	51	—	45,5	—	47,2	52	48,5	51	53	51	—	—	54	50	—	—	52	53	—
55. Висота носа	26	23	24	—	22	21,5	23	22	21,5	23	—	24	24	21,5	—	—	—	26	—
54. Ширина носа	42,5	42,5	40	—	39,5	40	39,5	—	41,5	41,5	—	—	42,5	41	—	38,0	43,0	42,0	—
51. Ширина орбіти	35	—	31	—	35,5	36	32	—	34	33	—	—	33	34	—	34	38	34,5	32
52. Висота орбіти	10,3	—	9	7	10,5	10,5	—	10	6,7	10,0	10,0	—	10,5	—	—	8,5	6,5	6,5	—
SC. Симолична ширина	6	—	4,3	3,5	6	5	—	6	4,5	5,0	4,7	—	5,6	—	—	4,0	3,1	—	—
SS. Симолична висота	23	—	19,7	—	18	23	—	—	21,5	—	—	—	21	—	—	—	—	3,1	—
DC. Дакриальна ширина	13	—	12,2	—	11	12,1	—	—	12,5	—	—	—	21	—	—	—	—	18,8	—
DS. Дакриальна висота	—	—	—	—	85	80	80	—	83	80	—	—	86	85	—	—	—	77	—
32. Кут профілю лоба (nasion)	130	—	134	—	136	138	139	142	129	136	131	—	139	136	130	140?	—	133	—
77. Назомалярний кут	126	126	124	—	129	135	129	—	118	118	—	—	125	129	—	—	—	122	—
Zm. Зипомалярний кут	—	—	—	—	86	87	84	—	90	84	—	—	86	87	—	—	—	82	—
72. Загальний кут обличчя	—	—	—	—	77	65	68	—	85	60	—	—	73	78	—	—	—	72	—
74. Кут альвеолярної частини обличчя	—	—	—	—	32	27	—	—	35	28	—	—	33	—	—	—	—	36	—
75.1. Кут носа	—	—	—	—	4	8	—	—	3,2	—	5,0	4,0	6	6	—	—	—	3,5	7
Fc. Глибина іклової ямки	2,5	7	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Показчик	74,9	—	—	78,7	79,6	71,9	77,1	77,0	76,1	68,8	73,0	74,0	77,1	82,4	79,9	72,6	80,9	75,7	74,3	77,3	77,7
Черепний	—	—	—	—	55,1	53,5	52	—	55,5	56,3	—	—	55	50,4	—	—	51,5	53,6	—	52	52,4
Верхньолицевий	—	—	—	—	80,8	—	52	76,0	70,1	68,8	76,4	76,5	73,7	72,6	—	70,4	66,5	—	82,9	75,6	77,1
Висотно-поздовжній	78	—	—	65,9	67,7	72,9	66,7	69,6	67,9	73,0	71,5	72,4	69,6	65,5	69	70	—	67,2	72,3	68,4	70,8
Лобно-поперечний	90,9	—	—	—	78,3	82,9	78,0	80,7	77,9	83,3	82,3	82,0	80	81,9	81,4	79,1	—	79,3	82,5	80,9	83,1
Лобний	82,4	—	—	—	89,9	90	81,0	—	81,9	79,5	—	—	77,6	82,9	—	89,5	88,4	81	—	84,2	80,5
Орбітний	51	—	—	—	46,6	41,3	47,4	43,1	40,6	45,1	—	—	44,4	43	—	—	—	72	—	46,6	50,9
Носовий	58,2	—	—	—	57,1	47,6	—	60,0	67,2	50,0	47,0	—	53,3	—	—	—	47,1	47,7	—	50	50
Симотичний	56,5	—	—	—	61,1	52,6	—	—	58,1	—	—	—	61,9	—	—	—	—	55,9	—	57,1	—
Дакріальний	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

* Скорочення / Abbreviations: A. — Adultus; M. — Maturus; S. — Senilis.

Антропологічний матеріал, проаналізований у цій роботі, належить до греко-римського періоду існування Ольвії (Крапівіна 2014). Більшість його може бути датована I—II ст. н. е., е комплекси з вужчим датуванням — II ст., але на сьогодні сформувані вужче датовані вибірки саме антропологічного матеріалу неможливо.

Опис та виміри краніологічного матеріалу виконано за методиками, прийнятими вітчизняною антропологічною школою, у лабораторії ІА НАН України (Martin 1928; Алексеев, Дебец 1964).

Стан антропологічного матеріалу з некрополя перших століть нової ери був середнього ступеня збереженості. Після реставрації придатними для вимірів за краніометричною програмою виявились 22 черепи, що належали дорослим особам. Частину матеріалу попередньо досліджили П. Покас і Т. Назарова (Назарова 1994).

Для статистичної обробки краніологічного матеріалу застосовано пакет програм Systat.

Чоловіки. Чоловіча краніологічна серія перших століть нової ери складається з восьми черепів різного ступеня збереженості, що походять із поховальних споруд різного типу: ґрунтових ям, підбоїв і ґрунтових склепів, але домінує матеріал із ґрунтових ям.

Сумарна серія чоловічих черепів характеризується довгою, вузькою, середньовисокою (з тенденцією до високої) черепною коробкою, яка є доліхокранною за формою. В групі є різко-доліхокранні та мезокранні черепи, брахікранні форми не фіксуються.

У середньому лоб середньоширокий, кут нахилу лобної кістки середній. Обличчя середньовисоке, вузьке за абсолютними розмірами. За верхньолицевим показником воно потрапляє до категорії мезен, але з тенденцією лептон. Горизонтальне профілювання обличчя різке, як на верхньому, так і на середньому рівні. Воно ортогнатне.

Орбіти середні за розмірами, за орбітними показниками вони мезоконхні.

Ніс середньовисокий (на межі з низьким, вузький як за абсолютними розмірами, так і за носовим показником. Кістки носа виступають сильно, перенісся високе.

Середні характеристики чоловічої серії наведено в табл. 2.

Для оцінювання внутрішньо групової варіації ознак у чоловічій серії розраховані середньоквадратичні відхилення та коефіцієнти варіацій, їх порівняно зі стандартними значеннями, розрахованими на матеріалах однорідних серій (Алексеев, Дебец 1964, с. 121—127). Вищі від стандартних значення в нашій групі фіксуються для таких таксономічно важливих ознак: висота черепа та кути горизонтального профілювання обличчя. Але під час розгляду індивідуальних характеристик черепів можна помітити, що ознаки горизонтального профі-

Таблиця 2. Максимальні та мінімальні значення, середні характеристики чоловічих черепів з некрополя Ольвії перших століть нової ери

Table 2. Maximum and minimum values, average characteristics of male skulls from the Olbio necropolis of the first centuries AD

Ознаки за Мартіном	N	Min	Max	M	S
1. Поздовжній діаметр	7	179	196	185	6,0
8. Поперечний діаметр	7	130	145	137,3	4,8
17. Висотний діаметр b—br	4	129	150	136,2	9,6
5. Довжина основи черепа	4	95	113	103,3	7,5
9. Найменша ширина лоба	7	92	105	97,1	4,2
10. Найбільша ширина лоба	7	110	128	118,3	5,7
40. Довжина основи обличчя	3	89	101	93	6,9
45. Діаметр вилиць	5	119	132	126,2	4,7
48. Верхня висота обличчя	6	65	71	67,5	2,3
55. Висота носа	6	48,5	53	51,1	1,2
54. Ширина носа	8	21,5	26	23	1,5
51. Ширина орбіти	6	39,5	42,5	41,3	1,3
52. Висота орбіти	5	32	36	34	1,6
SC. Симотична ширина	5	6,7	10,5	9,5	1,6
SS. Симотична висота	5	4,5	6	5,3	0,7
DC. Дакріальна ширина	3	21,5	23	22,5	0,9
DS. Дакріальна висота	3	12,1	13	12,5	0,4
32. Кут профілю лоба (nasion)	4	80	83	80,7	1,5
77. Назомалярний кут	6	126	142	135,7	5,2
Zm. Зигмаксиллярний кут	6	118	135	125,3	6,5
72. Загальний кут обличчя	4	84	90	86,3	2,9
74. Кут алвеолярної частини обличчя	4	60	85	69,5	10,8
75.1. Кут носа	3	27	35	30	4,4
Fc. Глибина іклової ямки	4	2,5	8	5,4	2,6
Показчик					
Черепний	7	68,8	77,1	74,3	3,0
Висотно-поздовжній	4	68,8	76,5	72,8	3,9
Лобно-поперечний	7	66,7	73	70,8	2,7
Лобний	7	77,9	90,9	82,3	4,4
Лицевий	4	52	56,3	54,3	1,9
Орбітний	5	79,5	90	82,9	4,1
Носовий	6	40,6	51	44,8	3,9
Симотичний	5	47,6	67,2	56,2	7,9
Дакріальний	3	52,6	58,1	55,7	2,8

лювання обличчя на верхньому та середньому рівнях не складаються в комплекс, який міг би дати змогу говорити про послаблення європейських ознак. Чоловіча вибірка черепів із ольвійського некрополя характеризується яскравою означеною європеїдністю.

Жінки. Жіноча краніологічна серія була сформована з 13 черепів, які походять із поховальних споруд різного типу: ґрунтових ям, підбоїв та ґрунтових склепів, але домінує матеріал зі склепів. Як і у випадку з чоловіками, сформувати репрезентативні вибірки черепів із різних за типом поховальних споруд на сьогодні неможливо.

Жіноча серія в середньому характеризується довгою середньоширокою черепною коробкою.

Висота її на межі середніх і великих значень. Череп є мезокранним за формою. Лобна кістка середньоширока, кут нахилу належить до категорії середніх.

Обличчя середньовисоке, середньошироке, за показником — мезен. Горизонтальне профілювання його різке як на верхньому, так і на середньому рівнях. Обличчя ортогнатне.

Орбіти за лінійними розмірами середньовисокі, середньоширокі, за показником вони мезоконхні. Ніс середньовисокий, вузький як за лінійними розмірами, так і за показником. Кістки носа виступають сильно. Перенісся високе.

Середні характеристики жіночої серії зазначені в табл. 3.

Таблиця 3. Максимальні та мінімальні значення, середні характеристики жіночих черепів з некрополя Ольвії перших століть нової ери

Table 3. Maximum and minimum values, average characteristics of female skulls from the Olbio necropolis of the first centuries AD

Ознаки за Мартіном	N	Min	Max	M	S
1. Поздовжній діаметр	13	167	183	176,2	4,2
8. Поперечний діаметр	12	130	145	135,9	5,3
17. Висотний діаметр b—br	11	115	145	130,4	8,2
5. Довжина основи черепа	11	90	102	97,7	4,8
9. Найменша ширина лоба	12	88	97	93,1	3,0
10. Найбільша ширина лоба	11	111	120	115,5	2,6
40. Довжина основи обличчя	7	84	98	92,3	4,8
45. Діаметр вилиць	8	118	132	125,5	4,7
48. Верхня висота обличчя	8	61	72	65,5	3,3
55. Висота носа	8	45,5	54	49,2	3,4
54. Ширина носа	7	21	26	23,2	1,6
51. Ширина орбіти	9	38	43	40,3	1,9
52. Висота орбіти	10	31	38	33,5	2,1
SC. Симогична ширина	9	6,5	10,5	9,1	1,4
SS. Симогична висота	9	3	6	4,4	1,1
DC. Дакріальна ширина	4	18	21	19,3	1,2
DS. Дакріальна висота	4	10,5	12,2	11,4	0,8
32. Кут профілю лоба (nasion)	4	77	86	83,2	4,2
77. Назомалярний кут	9	130	141	135,6	3,9
Zm. Зигмаксилярний кут	7	122	130	126	3,3
72. Загальний кут обличчя	5	82	90	86,2	2,9
74. Кут альвеолярної частини обличчя	1	77	77	77	—
75.1. Кут носа	3	32	36	33,6	2,1
Fc. Глибина іклової ямки	10	3,5	7	5,5	1,3
Показчик					
Черепний	12	72,6	82,4	77,4	3,1
Висотно-поздовжній	11	65,9	82,9	73,8	5,4
Лобно-поперечний	11	65,5	72,3	69	2,0
Лобний	11	78,3	83,1	80,9	1,6
Лицевий	6	50,4	55,1	52,9	1,9
Орбітний	8	77,5	89,9	83,8	5,1
Носовий	7	43	52,7	47,6	3,4
Симогичний	9	30	57,1	47,7	7,5
Дакріальний	5	55,9	61,9	59,5	2,9

Для оцінювання внутрішньо групової варіації ознак у жіночій серії, як і чоловічої, були розраховані середньоквадратичні відхилення та коефіцієнти варіацій, їх порівняно зі стандартними значеннями, розрахованими на матеріалах однорідних серій (Алексеев, Дебеч 1964, с. 121—127). Завищені, порівняно зі стандартними, значення в цій групі фіксуються для таких таксономічно важливих ознак: ширина та висота черепа, висота носа, ширина та висота орбіт, кут лобної кістки.

Розраховані коефіцієнти статевого диморфізму досліджуваної групи ми порівняли зі стандартним для однорідних популяцій (Алексеев, Дебеч 1964). Коефіцієнти більшої кількості ознак у ольвійській серії виявляються заниженими

або завищеними. Відзначимо, що чоловіча серія з урахуванням статевого диморфізму має вужчу черепну коробку, вужче обличчя, вужчі орбіти, нижче обличчя, нижчий ніс, але вищі орбіти. Це може свідчити на користь того, що чоловіча та жіноча частина популяції могли формуватись або поповнюватись за рахунок вихідців із різних популяцій. Це добре підтверджують результати міжгрупового аналізу чоловічих і жіночих груп, але до цієї теми ми повернемося нижче.

Краніологічні параметри чоловічої та жіночої вибірки досить близькі за середніми характеристиками, але за допомогою внутрішньо групового аналізу відмінності фіксуються добре. Їх підтверджують також результати міжгру-

пового аналізу чоловічих і жіночих серій із Ольвії в широкому колі популяцій античних міст, пізньоскіфських, скіфських та сарматських груп.

Міжгруповий порівняльний аналіз. Чоловіки. Для з'ясування місця, яке займає група з Ольвії римської доби в колі хронологічно близьких серій Східної Європи, виконано міжгруповий порівняльний аналіз. Серії порівняно як морфологічно, так і статистично, з використанням декількох методів багатовимірної статистики. Але результати статистичного аналізу детальніше розглянуто в іншому підрозділі статті.

Чоловічу серію перших століть нової ери з Ольвії цікаво було б порівняти передусім з кістковими рештками з ольвійського некрополя більш ранніх хронологічних періодів, але тут ми стикаємось із браком порівняльного матеріалу. Вибірки черепів з доби архаїки, класики та еллінізму відсутні, або перебувають на стадії формування. У розпорядженні антропологів на сьогодні є тільки одна маленька вибірка черепів, яку датують IV ст. до н. е. Характеристика середніх розмірів черепів опублікувала Т. Кондукторова (1983). Вони фігурують в антропологічній літературі як серія з ями 18 (розкопки Ю. Козуб, 1974). Т. Кондукторова не опублікувала індивідуальних вимірів черепів, але відзначила, що формування морфологічних особливостей людей, рештки яких були поховані в цій ямі, відбувалось за участі скіфського і грецького компонентів. Грецький компонент, на її думку, був пов'язаний із хронологічно більш раннім часом, а антропологічні паралелі йому вона знаходила в грецькій збірній серії з території Аттики, що датується 650—150 рр. до н. е. (Кондукторова 1983, с. 171).

Люди, які здійснювали це поховання, не надто опікувались дотриманням еллінських поховальних традицій, до яких давні греки ставились зі значною повагою. Скоріше за все, люди, поховані у ямі, не мали у місті родичів, які могли б опікуватись їх похованням, а громада міста не вважала за потрібне, або через щось не змогла дати цим людям достойніший останній прихисток. Зрозуміло, що в Ольвії того часу мешкали не тільки повноправні громадяни та члени їхніх родин. Те, що люди були поховані з певним порушенням еллінських традицій, але в ольвійській землі, все ж дає підстави розглядати їх як мешканців Ольвії, хоча порівняльний матеріал викликає сумніви. У разі залучення середніх характеристик цієї вибірки до різних варіантів статистичного аналізу вона виявляє все ж більшу подібність до деяких скіфських серій, аніж до населення античних міст різних хронологічних зрізів. Але те, що вибірка з ями 18 статистично розташовується між скіфськими групами і серіями з децю пізніших нижньодніпровських пізньоскіфських городищ з їхнім змішаним скіфо-еллінським

населенням, може свідчити на користь змішаності серії з цієї ями.

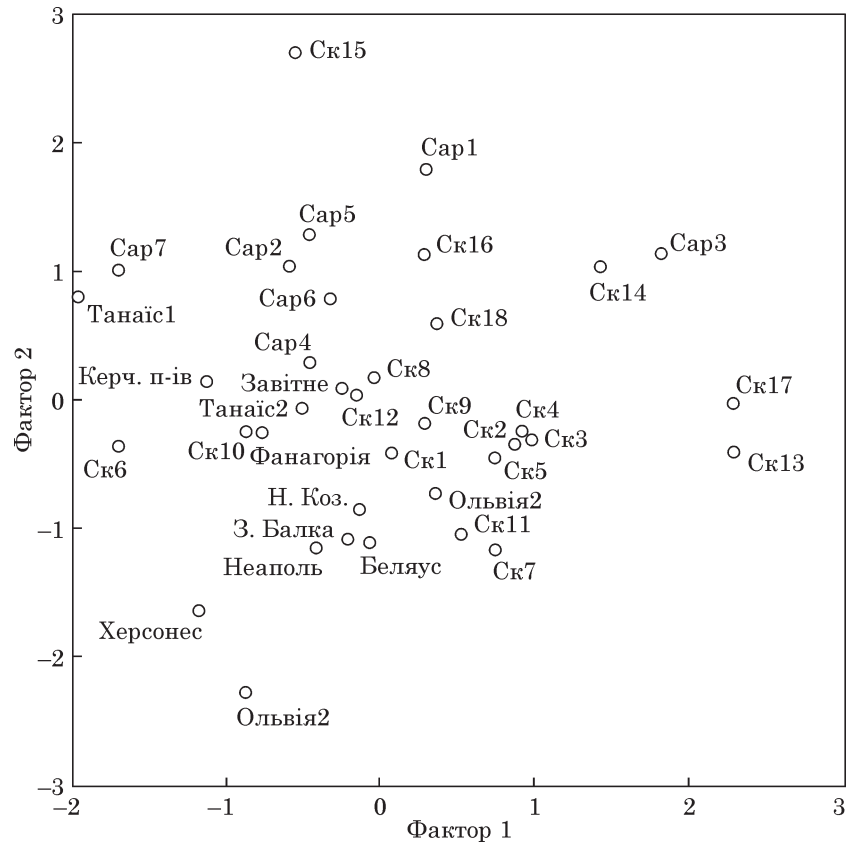
Серія з ольвійського некрополя перших століть нової ери відрізняється від групи IV ст. до н. е. з Ольвії меншими розмірами обличчя та його деталей, децю меншою довжиною черепної коробки, децю більшим черепним покажчиком, децю більшою висотою черепної коробки, вищими за покажчиком орбітами, різкішим горизонтальним профілюванням обличчя. Напрямо відмінностей свідчить, що в цьому випадку логічніше говорити не про епохальну мінливість, бо нею можна пояснити лише зменшення довжини черепа, вужче обличчя та його деталі, а про зміну компонентів, які формували вибірку, або їх пропорцій. Поєднання менших за розмірами обличчя з більшою за покажчиком висотою орбіт характеризує радше населення античних міст Північного Причорномор'я. Це добре демонструють результати міжгрупового статистичного аналізу (рис. 1), але про це ми будемо говорити нижче. Тобто, якщо прийняти, що люди, поховані в ямі 18 (1974), реально репрезентують населення Ольвії IV ст. до н. е., то з цього можна зробити висновок, що серед чоловічого населення Ольвії того часу степові (скіфські) впливи були сильнішими, аніж у перші століття нової ери. Хоча цей матеріал з ями 18 все ж можна розглядати, як випадкову вибірку.

Чоловіча серія римської доби з Ольвії була розглянута в колі низки серій античних міст Північного Причорномор'я. З населення античних міст вона виявляє найбільшу морфологічну подібність до серії з Херсонесу I—IV ст. (Назарова 2014, с. 35—49). Досить близькою за низкою ознак виявляється також серія черепів із розкопок некрополя на Північному березі Херсонесу (Іванов 2012, с. 37—46). Ця група разом із серією з ольвійського некрополя є найбільш вузьколицими вибірками серед чоловіків античних міст Північного Причорномор'я. На жаль, скоріше за все, під час вимірювання горизонтального профілювання елліністичної серії з Херсонесу або опрацювання матеріалу дослідник зробив помилки. Тому отримав назомолярний кут профілювання обличчя більший, аніж у населення гунського часу з забайкальських територій, Середньої Азії, Північної Монголії (Гинзбург, Трофимова 1972), або, в деяких випадках, висоту обличчя, більшу за світовий максимум. Це обмежує можливості врахування цієї групи у статистичному аналізі, а висновки з морфологічного порівняння груп є орієнтовними.

Серія перших століть нової ери з Ольвії, як і серія з Херсонесу, відрізняється від груп античних міст і сільського населення Боспору, як Європейського, так і Азійського, різкішим горизонтальним профілюванням обличчя та меншими широтними розмірами черепа, обличчя та його деталей. Європейський Боспор

Рис. 1. Результати факторного аналізу чоловічої серії з Ольвії перших століть нової ери в колі територіально та хронологічно близьких груп. *Скіфи*: Ск1 — Ак-Таш; Ск2 — Гайманове поле; Ск3 — Каховська група; Ск4 — Кам'янка; Ск5 — Керченська група; Ск6 — Кут; Ск7 — Мамай-гора; Ск8 — Нікополь; Ск9 — Широчанська група; Ск10 — Фронтове; Ск11 — Миколаївка на Дністрі; Ск12 — В. Тарасівка; Ск13 — Златополь; Ск14 — Носівка; Ск15 — Присивашська група; Ск16 — Привільне; Ск17 — Інгулецька група; Ск18 — Північно-Західного Причорномор'я. *Сармати*: Сар1 — Молочанська група; Сар2 — Усть-Кам'янська група; Сар3 — сармати Дону 1; Сар4 — сармати Калмикії; Сар5 — сармати Заволжя; Сар6 — Таврія; Сар7 — сармати Дону 2

Fig. 1. The results of the factor analysis of the male series from Olbia of the first centuries AD in the circle of geographically and chronologically close groups. *Scythian*: Ск1 — Ak-Tash; Ск2 — Naimanovo Pole; Ск3 — Kakhovka group; Ск4 — Kamianka; Ск5 — Kerch group; Ск6 — Kut; Ск7 — Mamai-Hora; Ск8 — Nikopol; Ск9 — Shirokoe group; Ск10 — Frontove; Ск11 — Mykolaivka na Dnistri; Ск12 — Vyshetarasivka; Ск13 — Zlatopol; Ск14 — Nosivka; Ск15 — Sivash group; Ск16 — Pryvilne; Ск17 — Inhulets group; Ск18 — North-Western Pontic region. *Sarmatians*: Сар1 — Molochna group; Сар2 — Ust-Kaminka group; Сар3 — Don 1; Сар4 — Kalmykia; Сар5 — Transvolga region; Сар6 — Tavria; Сар7 — Don 2

представляли матеріали з Пантікапея, Юз-Оби, Мирмекія, Німфея, Ілурата, Новоотрадного (Герасимова, Рудь, Яблонский, 1987, с. 11—43), Золотого (Кондукторова 1983, с. 163—175). Азійський Боспор репрезентували матеріали з Фанагорії, Гермонаси, Горгінії, Кеф, Тірамби (Герасимова, Рудь, Яблонский, 1987, с. 43—61), а найвіддаленіші північно-східні землі грецького розселення представляли серії з Танаїса (Батиева 2011).

Варто зазначити, що в цьому ж напрямі серія з Ольвії відрізняється, насамперед, від груп сарматського та частини серій скіфського загалу. Це свідчить, що у формуванні населення боспорських міст на біологічному рівні вихідці з варварського середовища брали досить активну участь.

Від масиву скіфських серій, кількість яких значно збільшилась після публікації монографії С. Круц (2017), ольвійська вибірка перших століть нової ери відрізняється також меншою довжиною черепної коробки та висотними розмірами.

Міжгруповий порівняльний аналіз. Жінки. Цікаву інформацію міг би дати порівняльний аналіз жіночої серії перших століть нової ери з Ольвії з кістковими рештками з ольвійського некрополя більш ранніх хронологічних

періодів. Але тут ми, як і у випадку з чоловічою групою, стикаємось із браком порівняльного матеріалу.

У руках антропологів нині є лише одна невелика вибірка жіночих черепів, датована II ст. до н. е. — I ст. н. е. Характеристики середніх розмірів черепів опублікувала Т. Кондукторова (1983, с. 174). Індивідуальні виміри черепів, а також інформація про номери поховань і рік розкопок до публікації не увійшли. Згадана серія хронологічно трохи перебиває нашу вибірку, не можна також виключати, що до неї були залучені деякі черепи, які увійшли і до нашої групи. Хоча серія II ст. до н. е. — I ст. н. е. входила до різних варіантів міжгрупового статистичного аналізу, з висновками за результатами порівняльного аналізу в цьому випадку також варто бути обережнішими. Однак зазначимо, що статистично серії II ст. до н. е. — I ст. н. е. і перших століть нової ери є найближчими між собою на широкому тлі хронологічно близьких серій. Можна тільки відзначити, що вище, але нижче обличчя вибірки перших століть нової ери, вище за показником орбіти та різкіше профілювання обличчя.

Жіноча серія черепів перших століть нової ери з Ольвії морфологічно близька до кола жіночих серій античних міст Північно-

го Причорномор'я (Херсонесу, Фанагорії, Танаїсу), але все ж більше тяжіє до низки серій пізньоскіфських пам'яток (Золота Балка, Миколаївка-Козацьке, Неаполь Скіфський, Беляус). Власне кажучи, жіноча частина населення цих груп досить близька між собою морфологічно. Населення пізньоскіфських нижньодніпровських городищ, як сказано вище, формувалось зі скіфського та еллінського компонентів, але іранська складова в жіночій частині їх популяцій читається чіткіше, а ніж у чоловічій.

Міжгруповий статистичний аналіз. Для об'єктивізації результатів порівняльного аналізу в антропології традиційно використовують статистичні методи. Для з'ясування місця, яке займає група з Ольвії римської доби в колі хронологічно близьких серій Європи, також виконано міжгруповий статистичний порівняльний аналіз. Серії порівняно з застосуванням декількох методів багатовимірної статистики. Виконано кілька варіантів аналізу, до яких залучено різну кількість серій, ми розширювали або звужували хронологічні рамки груп, залучених до порівняння. У ряді випадків, коли в деяких групах була відсутня інформація щодо певних ознак, весь загальний набір серій порівнювали за скороченою програмою ознак. Для статистичної обробки застосували пакет програм Systat. Аналізу були піддані як чоловічі, так і жіночі серії. В популяціях чоловіча та жіноча частина можуть мати різний напрям антропологічних зв'язків.

Статистичний аналіз із застосуванням різних методів дав подібні результати, але для ілюстрації пропонуємо варіант факторного аналізу (метод головних компонент) за набором 13 таксономічно важливих ознак: довжина, ширина, висота черепа, найменша ширина лоба, ширина та висота обличчя, ширина та висота орбіт, ширина та висота носа, кути горизонтального профілювання обличчя, кут кісток носа.

До аналізу залучено вибірку з античних міст Північного Причорномор'я пізньоскіфські групи, скіфські групи степової зони України, сарматські серії Східної Європи.

Чоловіки. Античні пам'ятки в цьому варіанті аналізу репрезентували: серія Ольвія 1, датована IV ст. до н. е. (Кондукторова 1983), серії перших століть нової ери Ольвія 2, яка вводиться до обігу, збірна серія I—IV ст. з ґрунтових могил Херсонеса (Назарова 2014), серія з Танаїсу I—III ст. н. е., група з Танаїсу III—I ст. до н. е. (Батієва 2011), група з Фанагорії III ст. до н. е. — IV ст. н. е., збірна серія з античних пам'яток керченського півострова VI ст. до н. е. — V ст. н. е. (Герасимова, Рудь, Яблонский 1987).

Пізньоскіфські серії в цьому варіанті аналізу представлені матеріалами з кримських могильників Неаполя Скіфського (Кондукторова 1964), Беляуса (Кондукторова 1983), Завітного (Зіневич 1971) та нижньодніпровських Мико-

лаївки-Козацького, Золотої Балки (Кондукторова 1979).

Степові скіфи репрезентовані серіями з курганных могильників і груп правобережжя Дніпра: Кут (Кондукторова 1972), Нікопольстрой (Зіневич 1967, Кондукторова 1972), Висше-Тарасівка, Інгулецька група (Круц 2017), ґрунтового могильника Миколаївка на Дністрі (Великанова 1975), а також збіркою серією з Північно-Західного Причорномор'я (Литвинова 1994). З Лівобережжя представлені курганні могильники: Широке-Шевченко, Каховка, Носівка-Гюновка, Гайманове поле, Кам'янка, Мамай-гора, Златополь, Привольне, Присивашня (Круц 2017). З Криму походять такі серії: Ак-Таш (Покас, Назарова, Дяченко 1988), Керченська група, ґрунтовий могильник Фронтоне 1 (Круц 2017).

Сармати були представлені групами сарматів з території України: Усть-Кам'янка та Молочанська (Кондукторова 1956), збіркою Таврії (Круц 1993), а також серіями середніх сарматів Дону (раннього та середнього етапів), середніми сарматами Заволжя, середніми сарматами Калмикії (Балабанова 2000; 1999; Батієва 1992; 2011).

Після факторизації кореляційної матриці виділено два фактори, які в оберненому вигляді можна трактувати як головні компоненти. Головні фактори описують 48,5 % загальної різноманітності сукупності. Після сортування обернених факторів ми отримали з'ясували, що від першого фактора залежить 25,6 % загальної мінливості. За ним найбільші додатні навантаження несуть: довжина черепа, висота черепа, обличчя, висота носа, а від'ємні — висота орбіт. За другим фактором, який визначає 22,9 % сукупності, найбільші додатні навантаження несуть: ширина черепа, ширина обличчя, ширина орбіти, ширина носа, назомаллярний і зигомаксиллярний кути.

За значенням факторних навантажень для деяких краніологічних серій групи було вписано у простір двох факторів диморфізму (рис. 1). Розташування груп на факторному полі дуже добре демонструє відмінності між різними етнічними масивами.

Чоловічі серії, які репрезентують античні міста Північного Причорномор'я розміщуються в лівій половині факторного поля. Від головного масиву скіфських груп вони (зокрема і Ольвія) відрізняються за ознаками, які несуть навантаження на перший фактор. Для мешканців античних міст і сільських поселень характерні: менша довжина та висота черепної коробки, менша висота обличчя та носа, більша висота орбіт. Це загальна тенденція.

Населення античних міст відрізняється від сарматського загалом за ознаками, що несуть навантаження на другий фактор. Вони мають меншу ширину черепа, ширину обличчя, ширину носа та орбіт, а також різкіше горизон-

тальне профілювання обличчя як на верхньому, так і на середньому рівні.

Але населення різних еллінських міст і поселень дистанціюється за цими ознаками від сарматів по-різному. Статистично дещо ближчими до сарматських груп є серії грецьких міст Боспору, насамперед Боспору Азійського.

Найвіддаленішими статистично, морфологічно, від сарматського масиву є вибірки черепів з Херсонесу, і, особливо, Ольвії. В Ольвії сарматський біологічний вплив на рівні середніх характеристик не фіксується. Під час опрацювання індивідуальних даних він також у чоловічій частині ольвійської популяції не був спостережений.

Залучення до аналізу виборок пізніх сарматів, хоча й не з території України, а зі східнішої зони їх побутування (Балабанова 2003), вказує, що ольвійське чоловіче населення перших століть нової ери істотно відрізнялось і від пізніх сарматів.

За результатами аналізу, ольвіїці перших століть нової ери опиняються в тій частині факторного поля, де концентруються групи з меншими розмірами черепної коробки, обличчя, носа. Вони мають вужчі, але вищі орбіти та різкіше профілювання. Тут вони розміщені разом із ольвіїцями перших століть нової ери, серії з Херсонесу I—IV ст., Херсонесу доби еллінізму (у разі залучення його до аналізу за коротшою програмою). У цій самій частині факторного поля локалізуються і пізньоскіфські серії з Нижнього Дніпра: Миколаївка-Козацька, Золота Балка, а також дві пізньоскіфські серії з території Криму — Неаполь Скіфський та Беляус. Населення пізньоскіфських поселень формувалось із двох головних компонентів: еллінського та скіфського (Рудич 2022, с. 476—488). Саме це є причиною того, що за результатами статистичного аналізу вони тяжіють до груп з античного масиву, але не всіх, а лише територіально близьких до них, а саме Ольвії та Херсонесу.

Будь-що, чоловіча серія з Ольвії римської доби демонструє найбільшу подібність до мешканців Херсонесу I—IV ст. З населення всіх античних міст ольвійська група є найвіддаленішою від скіфського та сарматського масивів (ранніх, середніх, пізніх сарматів).

Серія, яка репрезентувала населення Ольвії IV ст. до н. е. і походила з масового поховання у ямі 18, виявляється статистично дуже далекою як від ольвійської серії римського часу, так і від усього загалу населення античних міст. Серія IV ст. до н. е. розташовується в колі скіфських серій Миколаївка на Дністрі та Ак-Таша. Через це знову постає питання щодо людей, похованих в цій ямі (Кондукторова 1983), та наскільки вони могли репрезентувати населення міста.

Жінки. У цьому варіанті факторного аналізу жіночі серії античних міст були репрезентовані збірною серією римської доби Ольвії, Херсонеса (Назарова 2014), Танаїсу I—III ст. н. е., Танаї-

су III—I ст. до н. е. (Батиева 2011), Фанагорії, збірною серією з Керченського півострова (Герасимова, Рудь, Яблонский 1987).

Пізньоскіфське населення представлене матеріалами з могильників Неаполя Скіфського (Кондукторова 1964), Беляуса (Кондукторова 1983), Завітного (Зіневич 1971), Миколаївки-Козацької, Золотої Балки (Кондукторова 1979). Степових скіфів репрезентували серії з курганих могильників і груп правобережжя Дніпра: Кут (Кондукторова 1972), Нікопольстрой (Зіневич 1967; Кондукторова 1972), Вище-Тарасівка, Інгулецька група (Круц 2017), ґрунтового могильника Миколаївка на Дністрі (Великанова 1975). З Лівобережжя представлені кургани могильники: Широке-Шевченко, Каховка, Носівка-Гюновка, Гайманове поле, Кам'янка, Мамай-гора, Златополь, Привольне, група Присивашся (Круц 2017). З Криму походить серія з могильника Ак-Таш (Покас, Назарова, Дяченко 1988) Керченська група і група з ґрунтового могильника Фронтове 1 (Круц 2017).

Сарматів представляли серії України з Усть-Кам'янки та Молочанської групи (Кондукторова 1956), збірна сарматів Таврії (Круц 1993), серія Пороги-Баштечки (Круц 1991), чотири серії середніх сарматів Дону (раннього та пізнього етапів), групи середніх сарматів Заволжя і межиріччя Волги та Дона (Балабанові 1999; Батиева 2011), сарматів Молдови (Великанова 1975).

Після факторизації кореляційної матриці виділились два фактори, які в оберненому вигляді трактуються як головні компоненти. Головні фактори описують 44,2 % загальної різноманітності сукупності. Після сортування обернених факторів ми з'ясували, що від першого фактора залежить 24,16 % загальної мінливості. За ним найбільші додатні навантаження мають ширина черепа, найменша ширина лоба, ширина обличчя, назомалярний та зигмаксилярний кути. За другим фактором, який визначає 19,97 % сукупності, найбільші додатні навантаження несуть довжина черепа, висота черепа, висота обличчя, довжина та ширина орбіт, висота та ширина носа.

За значенням факторів для деяких краніологічних серій групи було вписано у простір двох факторів диморфізму (рис. 2).

Жіночі серії з античних міст розташовані в лівій половині факторного поля, де локалізуються групи з меншою шириною черепної коробки, меншою шириною обличчя та його різкішим горизонтальним профілюванням. За цими ознаками усі вони насамперед дистанціюються від серій сарматського загалу, а також деяких скіфських груп. Стосовно скіфського масиву жіночі вибірки з різних античних центрів Північного Причорномор'я виявляють різні позиції. Жіночі серії як з Європейського, так і Азійського Боспору (збірна група Керченського півострова та серія з Фанагорії) роз-

ташовуються в оточенні низки скіфських серій степової материкової України і Криму. Серії з Ольвії, Херсонесу, Танаїсу відрізняються від головного скіфського масиву за ознаками, які мають навантаження на другий фактор. Для серій із цих міст характерні менша довжина та висота черепної коробки, менша висота обличчя, менша висота та ширина орбіт, менша ширина носа.

Ольвійська група перших століть нової ери опиняється в тій частині факторного поля, де концентруються групи, яким властиві менші розміри черепної коробки, менші розміри обличчя, орбіт та носа, а також різкіше профілювання обличчя. Напрямою відмінностей жіночої серії з Ольвії від характеристики сарматських і більшого загалом скіфських груп здебільшого збігається з напрямом відмінностей від них чоловічої вибірки з Ольвії. Але зауважимо, що чоловіки істотніше дистанціюються від серій іраномовного світу України та Східної Європи.

Жіноча серія з Ольвії перших століть нової ери в цьому варіанті аналізу, як і в інших, виявляє найбільшу статистичну подібність до груп із могильників пізніх скіфів Нижнього Подніпров'я (Миколаївка-Козацьке, Золота Балка) і Криму (Неаполя Скіфського та Завітного). Серед жіночих вибірок грецьких міст Північного Причорномор'я вона ближча до мешканок Херсонесу та Фанагорії.

До скупчення, куди входить Ольвія та пізньоскіфські серії, наближаються також певні скіфські серії: група з Миколаївки на Дністрі, Привільного, Ак-Ташу, Кута. Така статистична близькість може бути відзеркаленням передовсім участі деяких груп скіфів у формуванні населення пізньоскіфських поселень. З огляду на датування скіфських могильників, найімовірніше, відбувалось входження скіфських жінок до складу пізньоскіфських поселень із подальшою інфільтрацією їх або їхніх нащадків до складу населення Ольвії.

Антропологічні матеріали з Ольвії та типи поховальних споруд. Антропологічний матеріал із ольвійського некрополя, яким ми оперуємо, походить із поховальних споруд різних типів: ґрунтових ям, могил з підбоями, земляних склепів. За подібних ситуацій буває перспективним формування серії за типом поховальних споруд, порівняння їх між собою, а також розгляд їх у колі хронологічно близьких груп. Тип поховальної споруди може бути винятково культурним запозиченням з іншої етно-культурної групи, однак може виявитись кореляція між типом поховальної споруди та фізичним типом людей, які там поховані. Це дасть підстави говорити про можливе походження їх із тих етнічних груп, в яких бачать витoki відповідних традицій. Такий аналіз виконала Т. Кондукторова на пізньоскіфському матеріалі Миколаївки-Козацької та Неаполя Скіфського (Кондукторова 1964; 1979). У деяких варіантах

статистичного аналізу ми залучали її серії з Миколаївки-Козацької та Неаполя Скіфського, сформовані з матеріалів із різних поховальних споруд. За результатами цих варіантів статистичного аналізу можна хіба що відзначити, що до пізньоскіфських серій та деяких античних серій Північного Причорномор'я ближчими статистично є вибірка зі Східного могильника Неаполя Скіфського, а серія з Мавзолею та склепів є найвіддаленішою від них.

У випадку з Ольвією римського часу кількість і стан матеріалу не дає змоги сформулювати серії за типом поховальних споруд і включити їх до статистичного аналізу. Тим не менш, деякі спостереження на цьому матеріалі ми можемо зробити.

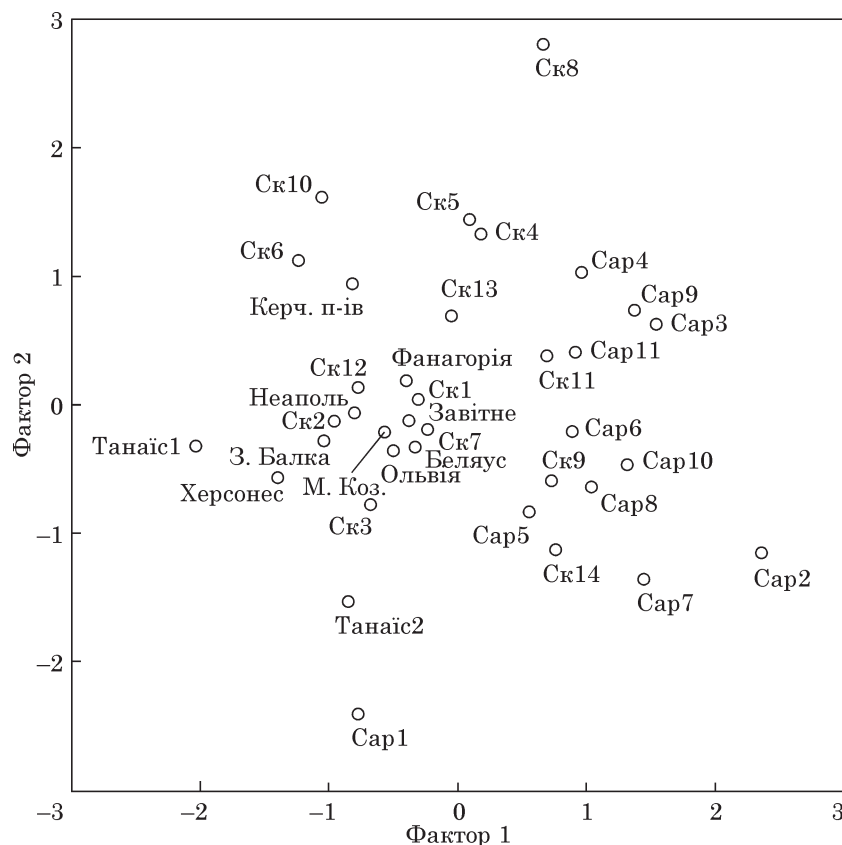
Відзначимо, що у чоловічій серії з Ольвії домінують кістяки з одноосібних поховань у ґрунтових могилах, саме вони і визначають середні характеристики групи та забезпечують її статистичну подібність до вибірки з Херсонесу I—IV ст. н. е., яка представляє людей, що були поховані у ґрунтовому могильнику міста. На жаль, серія зі склепів Херсонесу датована широко, в неї входить матеріал до VII ст. до н. е. (Назарова 1986), тож використовувати її в нашому випадку для порівняльного аналізу не є коректним.

Чоловіки з ґрунтових поховань Ольвії перших століть нової ери характеризуються доліхокранією, мезокранні черепи походять із підбоїв та склепів, але зазначимо, що вибірка є малою. Поховання в ґрунтових могилах не є багатими, хоча в них фіксується досить цікавий інвентар.

З поховань із підбоями ми маємо лише два кістяки, чоловічий (1973, п. 22) та жіночий (1969, п. 12) не дуже гарної збереженості. Чоловічий характеризується мезокранією та помірним профілюванням обличчя на верхньому рівні, жіночий — тенденцією до брахікранії та до помірного профілювання обличчя на середньому. Помірне профілювання обличчя на верхньому та середньому рівні у поєднанні з брахікранією характеризують більшість сарматських груп. Відомо, що могили з підбоями практикували сармати. Але у нашому випадку ознаки, зняті з черепів, не складаються в повний комплекс, що не дає можливості категорично стверджувати, що ці люди біологічно були пов'язані з сарматським світом.

У результаті аналізу кістяків із поховань у підбоях, який виконала Т. Кондукторова (1979), виявлено, що чоловіча вибірка з них має аналогії в грецьких групах, а жіноча — в сарматських (Кондукторова 1979, с. 59). До речі, зазначимо, що завдяки аналізу черняхівського матеріалу з південних територій з розбивкою його за типами поховальних споруд було з'ясовано, що люди з поховань у підбоях із черняхівських могильників мають статистичну подібність до населення пізньоскіфських горо-

Рис. 2. Результати факторно-го аналізу жіночої серії з Ольвії перших століть нової ери в колі територіально та хронологічно близьких груп. *Скіфи*: Ск1 — Миколаївка на Дністрі; Ск2 — Кут; Ск3 — Нікополь; Ск4 — Каховська група; Ск5 — Широчанська група; Ск6 — В. Тарасівка; Ск7 — Привільне; Ск8 — Інгулецька група; Ск9 — Фронтоне; Ск10 — Гайманове поле; Ск11 — Носівка; Ск12 — Ак-Таш; Ск13 — Кам'янка; Ск14 — Мамай-Сурка. *Сармати*: Сар6 — Дон 1; Сар7 — Дон 2; Сар8 — Дон 3; Сар9 — Дон 4; Сар10 — Заволжжя; Сар11 — Волга—Дон

Fig. 2. The results of the factor analysis of the women's series from Olbia of the first centuries AD in the circle of geographically and chronologically close groups. *Scythians*: Ск1 — Mykolaivka na Dnistri; Ск2 — Kut; Ск3 — Nikopol; Ск4 — Kakhovka group; Ск5 — Shiroke; Ск6 — Vyshetarasivka; Ск7 — Pryvilne; Ск8 — Inhulets group; Ск9 — Frontone; Ск10 — Naimanovo Pole; Ск11 — Nosivka; Ск12 — Ak-Tash; Ск13 — Kamianka; Ск14 — Mamai-Surka. *Sarmatians*: Сар1 — Molochna group; Сар2 — Ust-Kamianka; Сар3 — Tavria; Сар4 — Porohy; Сар5 — Moldova; Сар6 — Don 1; Сар7 — Don 2; Сар8 — Don 3; Сар9 — Don 4; Сар10 — Transvolga region; Сар11 — Volga—Don

дищ, де цей тип поховальних споруд також мав місце (Рудич 2006, с. 82). Тобто картина в різних культурах виявляється строкатою.

У жінок із ґрунтових могил були черепи доліхокранної, мезокранної та брахікранної форми. Це саме можна сказати і про жінок із земляних склепів, але в останніх мезокранні форми домінують. У серії жіночих черепів із ольвійського некрополя більшість становлять матеріали зі склепів, які вважають родинними усипальницями. Саме жінки зі склепів і визначають середні характеристики сумарної серії.

Більшість склепів пограбована, але, судячи з залишків супровідного інвентарю, вони належали досить заможному населенню. В склепах є рештки дерев'яних саркофагів, що було елементом античної традиції, веретена, посуд і прикраси, зокрема імпортні, дзеркала, рештки косметики, світильники, зокрема зі сценами боротьби гладіаторів, теракоти, невеликі золоті бляшки. В деяких багатих похованнях знайдено можливо милі серцю померлих варварські дрібниці, такі як ліпна курильниця, якій Ю. Козуб знаходила аналогії на пізньоскіфському могильнику Золота Балка у Нижньому Подніпров'ї (Козуб 1973).

Тобто жінки, які визначають середні характеристики ольвійської серії, належали, скоріше за все, до заможних родин і жили в період пев-

ної економічної стабілізації поліса. Нагадаємо, що саме жіноча частина ольвійської популяції, в якій переважають жінки зі склепів, демонструє морфологічну та статистичну подібність до жінок з пізньоскіфських городищ, де в збірних серіях також домінують жінки зі склепів, як, наприклад, у Миколаївці-Козацькій (Кондукторова 1979, с. 59).

Висновки. За результатами міжгрупового аналізу населення чоловіча серія перших століть нової ери з Ольвії продемонструвала найближчу статистичну та морфологічну подібність до серії Херсонеса I—IV ст., а також до херсонеської групи доби еллінізму. Вважають, що колонію в Ольвії виводили мешканці з іонійського міста Мілет, а колонію в Херсонесі заснували вихідці з Гераклеї Понтійської, яка була дорійською колонією. Краніологічні матеріали з некрополів обох метрополій відсутні, тобто ми не володіємо інформацією, наскільки їх населення на час заснування названих колоній було морфологічно однорідним. А у зв'язку з тим, що у нас відсутні вузько датовані серії, які представляли б усі хронологічні періоди існування Ольвії та Херсонеса, нам важко прослідкувати, наскільки населення саме цих міст було стабільним у біологічному сенсі протягом всього їхнього існування. Якщо б воно було стабільним, то теоретично все ж логічніше

було б очікувати більшої подібності мешканців перших століть нової ери Ольвії до населення колоній, заснованих іонійцями. Але кожне з античних міст Північного Причорномор'я мало особливу і досить часто бурхливу історію.

Міжгруповий аналіз добре демонструє, що чоловіче населення всіх античних міст Північного Причорномор'я добре диференціюється від груп, які представляють іраномовний світ Східної Європи. Але середні характеристики цих античних груп не є аж занадто близькими між собою. Скоріше за все, це пов'язано саме зі складною історією цих міст та їхнім оточенням.

Відзначимо, що чоловіче населення Ольвії та Херсонесу в перші століття нової ери з усіх античних міст Північного Причорномор'я в антропологічному сенсі максимально віддалено від скіфського та сарматського масивів різних хронологічних періодів. Обидва міста на цей час перебували в зоні римських впливів, періодично в них були розташовані римські легіони (Крапівіна 2014, с. 73—83). Можливо, в ці міста відбувався приток вихідців із Західного Причорномор'я, що більше позначилось на складі саме чоловічої частини мешканців як Ольвії, так і Херсонесу. Історія східніших античних міст Північного Причорномор'я (Європейського та Азійського Боспору) складалась інакше: вони тривалий час переважно перебували в зоні східних, зокрема і біологічних, впливів іраномовних груп (сарматських іа скіфських).

Ольвійська чоловіча серія виявляється статистично досить далекою як від ранніх, середніх, так і від пізніх сарматів. Під час роботи з індивідуальними вимірами матеріалу в нашій ольвійській вибірці черепи, які можна пов'язати з сарматами, не були зафіксовані. Черепи зі штучною деформацією, які добре маркують сарматську присутність, також відсутні.

Базуючись на тому антропологічному матеріалі, який нині перебуває у нашому розпорядженні, ми можемо говорити, що вплив на формування населення Ольвії перших століть нової ери вихідців із іраномовних популяцій відбувався зі скіфського, а не сарматського середовища. Біологічні впливи скіфів або їхніх нащадків фіксуються в жіночій частині ольвійської популяції. Найвірогідніше, вони проходили через населення пізньоскіфських городищ Нижнього Подніпров'я, яке складалось зі скіфського та еллінського компонентів. Сумарна жіноча серія з Ольвії перших століть нової ери демонструє морфологічну та статистичну подібність, насамперед до груп із нижньодніпровських городищ «пізніх скіфів»: Золота Балка, Миколаївка-Козацька (вибірка III ст. до н. е. — II ст. н. е.), з деяких пізньоскіфських могильників Криму — Беляуса та Неаполя Скіфського (східний могильник), а з серій античних міст Північного Причорномор'я — до Херсонесу. Найімовірніше, жіноча частина

популяції Ольвії римського часу та нижньодніпровських пізньоскіфських городищ мала переважно спільну генетичну основу. Не можна виключати, що в ті непрості для міста та й усього регіону часи відбувалась мікроміграція населення між Ольвією та пізньоскіфськими городищами. Морфологічна та статистична близькість середніх характеристик жіночої серії міста і жінок із пізньоскіфських городищ може відбивати шлюбні контакти або переміщення груп населення після воєнних розгромів чи внаслідок якихось природних явищ.

Якщо епіграфічні матеріали з Ольвії дають змогу говорити про кількість еллінських і варварських антропонімів, то це базується насамперед на іменах чоловічих. Жіночі імена в ольвійських написах трапляються рідко, а особливо в перші століття нової ери (Крапівіна 2014, с. 106). Жінки становили значний відсоток мешканців міста, але залишались в інформаційному затінку. За матеріалами антропології складається враження, що певна варваризація міста тривала за рахунок жінок, що походили з середовища населення нижньодніпровських пізньоскіфських городищ з їх змішаним населенням.

У середньому жіноча серія з Ольвії, як і чоловіча, дуже далека морфологічно та статистично від сарматських серій Східної Європи різних хронологічних періодів. Черепів зі штучною деформацією в жіночій вибірці не зафіксовано.

Зазначимо, що у чоловічій серії з Ольвії домінують кістяки з одноосібних та не дуже переважаних інвентарем поховань, а в жіночій серії — кістяки із земляних склепів, які вважають родинними усипальницями. Більшість їх пограбована, але, судячи з залишків супровідного інвентарю, вони належали досить багатому населенню. Тобто жінки, які визначають середні характеристики ольвійської серії, належали до небідних родин та, вірогідно, жили в період певної економічної стабілізації поліса.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, В. П., Дебец, Г. Ф. 1964. *Краниометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.
- Балабанова, М. А. 1999. Антропология сарматских погребальных памятников нижнего Поволжья 4—3 вв. до н. э. *Нижеволжский археологический вестник*, 2, с. 54-72.
- Балабанова, М. А. 2000. *Антропология древнего населения Южного Приуралья и Нижнего Поволжья. Ранний железный век*. Москва: Наука.
- Балабанова, М. А. 2003. Реконструкция социальной организации поздних сарматов по антропологическим данным. *Нижеволжский археологический вестник*, 6, с. 66-88.
- Балабанова, М. А. 2010. К вопросу о происхождении раннесредневекового населения Восточной Европы и участие в его этогенезе сарматских групп. *Вестник Волгоградского Государственного Университета. Серия 4. История*, 2 (18), с. 5-6.

- Батиева, Е. Ф. 1992. Черепа из курганов междуречья Маньгча и Сала (сарматское время). В: Ильюков, Л. С., Властин, М. В. *Сарматы междуречья Маньгча и Сала*. Ростов на Дону. ЮНЦ РАН, с. 262-271.
- Батиева, Е. Ф. 2011. *Население Нижнего Дона в IX в. до н. э. — IV в. н. э. (палеоантропологическое исследование)*. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН.
- Великанова, М. С. 1975. *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*. Москва: Наука.
- Герасимова, М. М., Рудь, Н. М., Яблонский, Л. Т. 1987. *Антропология античного и средневекового населения Восточной Европы*. Москва: Наука.
- Гинзбург, В. В., Трофимова, Т. А. 1972. *Палеоантропология Средней Азии*. Москва: Наука.
- Дебеч, Г. Ф. 1948. *Палеоантропология СССР*. Труды Института этнографии: Новая серия, 4. Москва; Ленинград: АН СССР.
- Зиневич, Г. П. 1967. *Очерки палеоантропологии Украины*. Киев: Наукова думка.
- Зиневич, Г. П. 1971. До антропології могильника біля с. Заветне в Криму. *Матеріали з антропології України*, 5, с. 111-121.
- Зиневич, Г. П. 1973. *Антропологические материалы средневековых могильников юго-западного Крыма*. Киев: Наукова думка.
- Иванов, А. В. 2011. Население эллинистического Херсонеса по данным антропологии. *Херсонесский сборник*, 16, с. 105-116.
- Ивченко, А. В. 2010. *Отчет о разведках на территории предместья и некрополя Ольвии в 2010 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2010/181.
- Ивченко, А. В. 2011. *Отчет о разведках на территории предместья и некрополя Ольвии в 2011 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2011/15.
- Козуб, Ю. И. 1966. *Отчет о раскопках Ольвийского некрополя за 1966 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1966/126.
- Козуб, Ю. И. 1967. Раскопки территории некрополя Ольвии. *Археологические исследования на Украине 1965—1966 гг.*, с. 126-130.
- Козуб, Ю. И. 1968а. Раскопки на территории некрополя Ольвии. *Археологические исследования на Украине 1967 г.*, с. 135-139.
- Козуб, Ю. И. 1968b. *Отчет о раскопках западной окрестности Ольвии в 1968 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1968/126.
- Козуб, Ю. И. 1969а. Раскопки западного района некрополя Ольвии. *Археологические открытия 1968 г.*, с. 282-283.
- Козуб, Ю. И. 1969b. *Отчет о раскопках территории Ольвии в 1969 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1969/176.
- Козуб, Ю. И. 1973. *Отчет Загородного отряда Ольвийской экспедиции в 1973 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1973/136.
- Козуб, Ю. И. 1974. Раскопки некрополя Ольвии. *Археологические открытия 1973 г.*, с. 285-287.
- Козуб, Ю. И. 1975. *Отчет о работе Загородного отряда Ольвийской экспедиции в 1975 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1975/21.
- Козуб, Ю. И. 1978. *Отчет о работах отряда Ольвийской экспедиции в 1978 (раскопки некрополя и предместья)*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1978/24е.
- Козуб, Ю. И. 1979а. Раскопки предместья и некрополя Ольвии. *Археологические открытия 1979 г.*, с. 284-285.
- Козуб, Ю. И. 1979b. *Отчет о раскопках предместья и некрополя Ольвии в 1979 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1979/17.
- Козуб, Ю. И. 1986. Некрополь Ольвии. В: Артеменко, И. И. (ред.). *Археология УССР*. 2. Киев: Наукова думка, с. 310-318.
- Козуб, Ю. И., Івченко, А. В., Диденко, С. В., Ланг, Е. Х. 2005. *Отчет о раскопках некрополя и предместья Ольвии в 2005 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2005/17.
- Кондукторова, Т. С. 1956. Материалы по палеоантропологии Украины. *Труды Института этнографии*, 33, с. 57-91.
- Кондукторова, Т. С. 1964. Населення Неаполя Скіфського за антропологічними даними. *Матеріали з антропології України*, 3, с. 32-71.
- Кондукторова, Т. С. 1972. *Антропология древнего населения Украины (1 тыс. до н. э. — 1 тыс. н. э.)*. Москва: МГУ.
- Кондукторова, Т. С. 1979. *Физический тип людей Нижнего Поднепровья на рубеже нашей эры (по материалам могильника Николаевка-Казачько)*. Москва: Наука.
- Кондукторова, Т. С. 1983. Антропологическая характеристика погребенных из боспорского могильника у с. Золотое. В: Корпусова, В. Н. *Некрополь Золотое (к этнокультурной истории Европейского Боспора)*. Киев: Наукова думка, с. 163-175.
- Крапивіна, В. В. 2014. *Ольвія Понтіїська. Греко-римський та пізньоантичний періоди*. Київ: О. Філок.
- Круц, С. И. 1991. Антропологические материалы из сарматских погребений у с. Пороги. В: Симоненко, А. В., Лобай, Б. Ю. *Сарматы северо-западного Причерноморья в 1 в. н. э. (погребение знати у с. Пороги)*. Киев: Наукова думка, с. 92-100.
- Круц, С. И. 1993. Сарматы Таврии по антропологическим данным. В: Симоненко, А. В. *Сарматы Таврии*. Киев: Наукова думка, с. 131-140.
- Круц, С. И. 2017. *Скифы степей Украины по антропологическим данным*. Курганы Украины, 5. Киев; Берлин: ІА НАН України.
- Литвинова, Л. В. 1994. Антропологические материалы скифской культуры из Северо-Западного Причерноморья. В: *Ольвия — 200. Тезисы международной конференции, посвященной двухсотлетию археологического открытия Ольвии (5—9 сентября 1994 г. с. Парутино)*. Николаев: ІА НАН України, с. 11.
- Назарова, Т. О. 1986. Краніологічні матеріали із скелів некрополя Херсонеса. *Археологія*, 54, с. 70-75.
- Назарова, Т. О. 1994. До антропологічної характеристики населення Ольвії та Березані. *Археологія*, 3, с. 85-95.
- Назарова, Т. А. 2013. К вопросу о греческом присутствии в составе Неаполя Скифского. *Древности Причерноморья*, X, с. 457-463.
- Назарова, Т. А. 2014. Население Херсонеса в первые века новой. *Історична антропология та біоархеологія України*, 1, с. 35-48.
- Покас, П. М., Назарова, Т. А., Дяченко, В. Д. 1988. Материалы по антропологии Акташского могильника. В: Бессонова, С. С., Бунятин, Е. П., Гаврилюк, Н. А. *Акташский могильник скифского времени в Восточном Крыму*. Киев: Наукова думка, с. 118-144.
- Пулянос, А. Н., 1960. Основные данные по антропологии населения Греции. *Вестник антропологии*, 5, с. 60-75.
- Рудич, Т. А. 2006. Сарматы в составе черняховской культуры Украины (по материалам антропологии). В: Терпиловский, Р. В. (ред.). *Готы и Рим*. Библиотека Vita antiqua, 14. Киев: Стилос, с. 61-67.

Рудич, Т. О. 2020. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. *Археологія і давня історія України*, 3 (36), с. 476-488.

Angel, J. L. 1944. A racial analysis of the ancient Greeks: AN essay on the use of morphological types. *American Journal of Physical Anthropology*, 2, 4, p. 329-376

Martin, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena: Fisher.

Schwidetzky, I. 1972. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Eisenzeit (letztes Jahrtausend v. d. Z.). *Homo*, XXIII, 3, S. 245-271.

Schwidetzky, I., Rosing F. W. 1975. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Romerzeit (0—500 u. Z.). *Homo*, XXVI, 4, S. 193-218.

REFERENCES

Alekseev, V. P., Debets, G. F. 1964. *Kraniometriia. Metodika antropologicheskikh issledovaniy*. Moskva: Nauka.

Balabanova, M. A. 1999. Antropologiya sarmatskikh pogrebalnykh pamiatnikov nizhnego Povolzhia 4—3 vv. do n. e. *Nizhnevolzhskii arkheologicheskii vestnik*, 2, s. 54-72.

Balabanova, M. A. 2000. *Antropologiya drevnego naseleniia Iuzhnogo Priuralia i Nizhnego Povolzhia. Rannii zheleznyi vek*. Moskva: Nauka.

Balabanova, M. A. 2003. Rekonstruktsiia sotsialnoi organizatsii pozdnykh sarmatov po antropologicheskim dannym. *Nizhnevolzhskii arkheologicheskii vestnik*, 6, s. 66-88.

Balabanova, M. A. 2010. K voprosu o proiskhozhdenii rannesrednevekovogo naseleniia Vostochnoi Evropy i uchastie v ego etogeneze sarmatskikh grupp. *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya 4. Istorii*, 2 (18), s. 5-6.

Batieva, E. F. 1992. Cherepa iz kurganov mezhdurechia Manycha i Sala (sarmatskoe vremia). In: Iliukov, L. S., Vlaskin, M. V. *Sarmaty mezhdurechia Manycha i Sala, Rostov-na-Donu*. IuNTs RAN, s. 262-271.

Batieva, E. F. 2011. *Naselenie Nizhnego Dona v IX v. do n. e. — IV v. n. e. (paleoantropologicheskoe issledovanie)*. Rostov-na-Donu: IuNTs RAN.

Velikanova, M. S. 1975. *Paleoantropologiya Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurechya*. Moskva: Nauka.

Gerashimova, M. M., Rud, N. M., Yablonskij, L. T. 1987. *Antropologiya antichnogo i srednego naseleniia Vostochnoj Evropy*. Moskva: Nauka.

Ginzburg, V. V., Trofimova, T. A. 1972. *Paleoantropologiya Srednei Azii*. Moskva: Nauka.

Debez, G. F. 1948. *Paleoantropologiya SSSR*. Trudy Instituta etnografii: Novaya seriya, 4. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Zinevich, G. P. 1967. *Ocherki paleoantropologii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka.

Zinevych, H. P. 1971. Do antropologii mohylnyka bilia s. Zavetne v Krymu. *Materialy z antropologii Ukrainy*, 5, s. 111-121.

Zinevich, G. P. 1973. *Antropologicheskie materialy srednevekovykh mogilnikov iugo-zapadnogo Kryma*. Kyiv: Naukova dumka

Ivanov, A. V. 2011. Naselenie ellinisticheskogo Khersonesa po dannym antropologii. *Khersonesskii sbornik*, 16, s. 105-116.

Ivchenko, A. V. 2010. *Otchet o razvedkakh na territorii predmestia i nekropolia Olvii v 2010 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2010/181.

Ivchenko, A. V. 2011. *Otchet o razvedkakh na territorii predmestia i nekropolia Olvii v 2011 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2011/15.

Kozub, Iu. I. 1966. *Otchet o raskopkakh Olviiskogo nekropolia za 1966 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1966/12 b, s. 23.

Kozub, Iu. I. 1967. Raskopki territorii nekropolia Olvii. *Arkheologicheskie issledovaniia na Ukraine 1965—1966 gg.*, s. 126-130.

Kozub, Iu. I. 1968. Raskopki na territorii nekropolia Olvii. *Arkheologicheskie issledovaniia na Ukraine 1967 g.*, s. 135-139.

Kozub, Iu. I. 1968a. *Otchet o raskopkakh zapadnoi okrestnosti Olvii v 1968 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1968/12b.

Kozub, Iu. I. 1969. *Raskopki zapadnogo raiona nekropolia Olvii. Arkheologicheskie otkritiia 1968 g.*, s. 282-283.

Kozub, Iu. I. 1969a. *Otchet o raskopkakh territorii Olvii v 1969 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1969/17b.

Kozub, Iu. I. 1973. *Otchet Zagorodnogo otriada Olviiskoi ekspeditsii v 1973 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1973/13b.

Kozub, Iu. I. 1974. Raskopki nekropolia Olvii. *Arkheologicheskie otkritiia 1973 g.*, s. 285-287.

Kozub, Iu. I. 1975. *Otchet o rabote Zagorodnogo otriada Olviiskoi ekspeditsii v 1975 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1975/21.

Kozub, Iu. I. 1978. *Otchet o rabotakh otriada Olviiskoi ekspeditsii v 1978 (raskopki nekropolia i predmestia)*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1978/24e.

Kozub, Iu. I. 1979. Raskopki predmestia i nekropolia Olvii. *Arkheologicheskie otkritiia 1979 g.*, s. 284-285.

Kozub, Iu. I. 1979 a. *Otchet o raskopkakh predmestia i nekropolia Olvii v 1979 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1979/17.

Kozub, Iu. I. 1986. Nekropol Olvii. In: Artemenko, I. I. (ed.). *Arkheologiya USSR*. 2. Kyiv: Naukova dumka, s. 310-318.

Kozub, Iu. I., Ivchenko, A. V., Didenko, S. V., Lang, E. Kh. 2005. *Otchet o raskopkakh nekropolia i predmestia Olvii v 2005 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2005/17.

Konduktorova, T. S. 1956. Materialy po paleoantropologii Ukrainy. *Trudy Instituta etnografii*, 33, s. 57-91.

Konduktorova, T. S. 1964. Naselennia Neapolia Skifskoho za antropologicheskimi danymi. *Materialy z antropologii Ukrainy*, 3, s. 32-71.

Konduktorova, T. S. 1972. *Antropologiya drevnego naseleniia Ukrainy (1 tys. do n. e. — 1 tys. n. e.)*. Moskva: MGU.

Konduktorova, T. S. 1979. *Fizicheskii tip liudei Nizhnego Podneprov'ia na rubezhe nashei ery (po materialam mogilnika Nikolaevka-Kazatskoe)*. Moskva: Nauka.

Konduktorova, T. S. 1983. Antropologicheskaia kharakteristika pogrebenykh iz bosporskogo mogilnika u s. Zolotoe. In: Korpusova, V. N. *Nekropol Zolotoe (k etnokulturnoi istorii Evropeiskogo Bospora)*. Kyiv: Naukova dumka, s. 163-175.

Krapivina, V. V. 2014. *Olviia Pontiyska. Greko-rymskyi ta piznoantychnyi periody*. Kyiv: O. Filyik.

Kruts, S. I. 1991. Antropologicheskie materialy iz sarmatskikh pogrebenii u s. Porogi. In: Simonenko, A. V., Lobai, B. Iu. *Sarmaty severo-zapadnogo Prichernomoria v 1 v. n. e. (pogrebenie znati u s. Porogi)*. Kyiv: Naukova dumka, s. 92-100.

Kruts, S. I. 1993. Sarmaty Tavrii po antropologicheskim dannym. In: Simonenko, A. V. *Sarmaty Tavrii*. Kyiv: Naukova dumka, s. 131-140.

Litvinova, L. V. 1994. Antropologicheskie materialy skifskoi kultury iz Severo-Zapadnogo Prichernomoria. In: *Olviia — 200. Tezisy mezhdunarodnoi konferentsii, posviashchennoi dvukhsotletiiu arkheologicheskogo otkrytiia Olvii (5—9 sentiabria 1994 g. s. Parutino)*. Nikolaev: IA NAN Ukrainy, s. 11.

Nazarova, T. O. 1986. Kraniologichni materialy iz sklepiv nekropolia Khersonesa. *Arkheologiya*, 54, s. 70-75.

Nazarova T. O. 1994. Do antropologichnoi kharakterystyky naselennia Olvii ta Berezani. *Arkheologiya*, 3, s. 85-95.

Nazarova, T. A. 2013. K voprosu o grecheskom prisutstvii v sostave Neapolia Skifskogo. *Drevnosti Prichernomoria*, X, s. 457-463.

Nazarova, T. A. 2014. Naselenie Khersonesa v pervye veka novoi. *Istorychna antropologiya ta bioarkheologiya Ukrainy*, 1, s. 35-48.

Pokas, P. M., Nazarova, T. A., Dyachenko, V. D. 1988. Materialy po antropologii Aktashskogo mogilnika. In: Bessonova, S. S. Bunyatyan, E. P., Gavrilyuk, N. A. *Aktashskij mogilnik skifskogo vremeni v Vostochnom Krymu*. Kyiv: Naukova dumka, s. 118-144.

Pulianos, A. N. 1960. Osnovnye dannye po antropologii naseleniia Gretsii. *Vestnik antropologii*, 5, s. 60-75.

Rudich, T. A. 2006. Sarmaty v sostave cherniakhovskoi kultury Ukrainy (po materialam antropologii). In: Terpilovskii, R. V. (ed.). *Goty i Rim*. Biblioteka Vita antiqua, 14. Kyiv: Stilos, s. 61-67.

Rudych, T. O. 2020. Pizni skify: formuvannya skladu nase-lennia za materialamy antropologii. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (36), s. 476-488.

Angel, J. L. 1944. A racial analysis of the ancient Greeks: AN essay on the use of morphological types. *American Journal of Physical Antropology*, 2, 4, p. 329-376

Martin, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena: Fisher.

Schwidetzky, I. 1972. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Eisenzeit (letztes Jahrtausend v. d. Z.). *Homo*, XXIII, 3, S. 245-271.

Schwidetzky, I., Rosing F. W. 1975. Vergleichend-statische Untersuchungen zur Anthropologie der Romerzeit (0—500 u. Z.). *Homo*, XXVI, 4, S. 193-218.

T. Nazarova, T. Rudych

THE POPULATION OF OLBIA IN THE FIRST CENTURIES AD BASED ON THE MATERIALS OF ANTHROPOLOGY

Anthropological materials date from the Greco-Roman period of Olbia (1st—3rd centuries AD). Most of the finds can be dated to the 1st—2nd centuries AD, there are the assemblages with a narrower dating — the 2nd century.

The main part of the series consists of bone remains from the western part of the Olbia necropolis where, according to the researchers, wealthy people were buried. Several skeletons from the northern part of the Olbian necropolis were involved in analysis. The material comes from the burial structures of different types: earthen crypts, regular graves, niche graves. The material from earthen crypts which, most likely, were the family tombs is dominated in the series.

The total series of male skulls is characterized by a long, narrow, mid-height cranium, which is dolichocranial in shape. The forehead is medium wide, the angle of inclination of the frontal bone is medium. The face is of medium height, narrow in absolute dimensions. According to the upper face index, it falls into the mesen category, but with a lepton tendency. The horizontal profiling of the face is sharp. The face is orthognathic. The orbits are medium in size and mesoconch in the orbital index. The nose is medium high, narrow. The bones of the nose protrude strongly, the bridge of the nose is high.

The female series in the average appearance is characterized by a long, medium-wide skull. Its height is on the border of medium and significant values. The skull is mesocranial in shape. The frontal bone is medium wide, the angle of inclination belongs to the medium category.

The face is medium high, medium wide, according to the index finger is mesen. Its horizontal profiling is sharp. The face is orthognathic. The orbits are medium-high, serose-wide, they are mesoconch-shaped according to the index. The nose is medium high, narrow. The bones of the nose protrude strongly. The bridge of the nose is high.

Men's and women's series have been considered in the circle of chronologically close series of Europe. According to the results of intergroup analysis of the population, the male series of the first centuries AD from Olbia shows the closest statistical similarity to the Chersonesus series of the 1st—4th centuries AD. The male population of Olbia and Chersonesus show the maximum distance of the inhabitants of Northern Pontic antique cities from the Scythian and Sarmatian series. During the Roman Age Olbia and Chersonesus were in the zone of Roman influence, and Roman legions were periodically stationed there. Perhaps at that time there was an influx of immigrants from the Western Pontic region, which was reflected to a greater extent in the composition of the male part of the inhabitants of both Olbia and Chersonesus. Infiltration of Iranian-speaking people into the population of these cities, if it took place indeed, was not significant. Iranian influences on the formation of the population in the anthropological material are well recorded in the materials from the Bosporan cities.

The total female series from Roman Olbia demonstrates the morphological and statistical similarity, first of all, with groups from the Late Scythian hill-forts of the Lower Dnieper: Zolota Balka, Mykolaivka-Kozatska (materials of the 2nd century BC — 2nd century AD), series from several Late Scythian burial grounds of the Crimea — Belyaus and Scythian Neapolis (Eastern burial ground). Among the Northern Pontic antique cities this series is statistically and morphologically closest to the sample from Chersonesus.

Most likely, the female population of Roman Olbia and the Lower Dnieper Late Scythian hill-forts had a large extent common genetic basis. It is possible that during hard times for Olbia and the region there was a periodic outflow of population from Olbia to the hill-forts or opposite. The population of the individual Late Scythian groups of the Crimea, as well as Late Scythian sites of the Lower Dnieper, was formed primarily from two components, Scythian and Hellenic.

In our series from the necropolis of Olbia, deformed skulls are not recorded, and the Olbian groups are statistically very distant from the Early, Middle, and Late Sarmatians.

Keywords: antique cities, Late Scythians, Scythians, Sarmatians, anthropology, craniologists.

Одержано 12.09.2024

НАЗАРОВА Тетяна, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Tetyana NAZAROVA, Ph. D., Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0009-0000-4506-3193,

e-mail: tetyananaz22@ukr.net.

РУДИЧ Тетяна, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Tetyana RUDYCH, Dr. habil., Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-3396-504X,

e-mail: rudich@iananu.org.ua.